

Satranç

Z i y a A h m e d o v

MIKHAIL BOTVINNİK

Dünya satrancına hakim olmalarından bu yana yarım asrı aşkın zaman geçen Sovyet geleneği Botvinnik'le başlamıştır. Geçtiğimiz günlerde vatani Rusya'da onun yokluğunda 90. yaşı kutlandı, anısına çeşitli etkinlikler düzenlendi. Bu etkinlikler içerisinde en sevindirici olanı, anısına düzenlenen turnuvada, son üç sene boyunca Türk Milli takımlarını çalıştırmış olan Evgeni Vasiukov'un yenilgisiz birinci olmasıydı. Botvinnik için "o bizim babamızdı" diyen Vasiukov, Türk satranççılarının büyük şampiyonu daha yakından tanınmasında büyük emek sahibidir.

1948 yılının 9 Mayıs'ında Botvinnik'in dünya satranç şampiyonu ilan edilmesiyle satranç tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı. Unvanı kazandığında dünya şampiyonu olmak için oldukça geç sayılabilecek bir yaşta idi: 37. Şampiyonluk yolunda daha otuzlu yılların sonunda emin adımlarla ilerliyordu ama tarihin engellerine kimse karşı koyamaz. Patlak veren ikinci dünya savaşı, uluslar arası satranç aktivitelerine son verdi. Gözleri çok bozuk olan Botvinnik, Stalin'in emriyle savaştan uzak tutularak güç koşullarda da olsa satranç hayatını sürdürebiliyordu. 1941-1948 yılları arasında Botvinnik katıldığı yedi turnuvanın hepsini kazandı.

1938 yılında zamanın en kuvvetli turnuvası sayılan AVRO'da hem eski dünya şampiyonu Capablanca, hem de o zamanki şampiyon Alekhine'i yendi. Bu galibiyetlerinden ötürü Botvinnik dünya şampiyonu Alekhin'le unvan maçı yapma hakkını kendinde görüyordu. Hatta turnuva sonunda Alekhin ile yapılan gizli görüşmede maç için prensipte anlaşmaya bile varılmıştı. Sadece maddi sorun vardı, zira Alekhin'le maç yapmak isteyen büyükusta 10,000 dolar ödül konulmasını sağlamalıydı. Aslında Botvinnik bu desteği Sovyet hükümetinden görecekti ama araya dünya savaşı girdi. 1946 yılında satrancın unutulmaz dehalarından Alekhin öldü ve dünya satranç şampiyonluğu unvanını mezara götürdü. İlk defa halihazırdaki bir şampiyon unvanı devretmeden ölmüştü. Satranç kamuoyu zor durumda kaldı; yeni şampiyon nasıl belirlenecekti? Uzun görüşmelerden sonra en kuvvetli birkaç satranççının aynı turnuvada bir araya gelmesi fikri ağırlık kazandı. Aslında Hollandalılar 1935 yılında Alekhin'i yenip dünya şampiyonu olan, fakat 1937'deki rövanş maçında bu unvanı tekrar eski sahibine kaptıran Max Euwe'yi dünya şampiyonu ilan etmek için çaba harcıyorlardı. 1946 yılında Groningen'de yapılan kuvvetli turnuvada Euwe birinci olsaydı muhtemelen şampiyon ilan edilecekti. Bu turnuvada Botvinnik-Euwe oyunu satranç tarihinin dönüm noktası sayılabilir. Botvinnik anılarında bu parti hakkında şöyle yazmış: "1934 yılından bu yana (1946 yılı kastediliyor) Euwe ile altıncı karşılaşmamızdı. Geride kalan beş parti sonucunda Euwe'nin 3.5-1.5 üstünlüğü vardı. 3 parti berabere bitmiş, ikisini Euwe kazanmıştı. Euwe ile oynamak benim için zordu: onun oyununu pek de iyi çözemiyordum(...) Altıncı karşılaşmamızın başında ben iyidim, fakat sonradan oluşan konumda şanslarımı abartınca, pozisyonun gereğinden fazla şeyler isteyince inisiyatif Euwe'ye kaptırdım. Parti ajurneye gitmeden önce (ara verilmeden önce) her şeyin bittiğini düşünüyordum: her türlü piyon oyun sonu benim için kayıptı. Ajurneye giden partiye herkes kayıp gözüyle bakıyordu". Verilen arada Botvinnik ince hamlelerle konumu eşit piyon oyun sonuna götürmeyi başaracaktı (bkz. diyagram).

Bu mükemmel oyunun finalini otuzlu yıllarda satrancın Napoleon'u olarak anılan Salo Flohr bakın nasıl anlatıyor: "Botvinnik'in yazdığı 41.Şe3 zarf

hamlesi tahtada oynandı. Euwe tahtada rakip hamleyi görür görmez 41...Şe5 yanıtını verdi ve Botvinnik 42.Kc2! oynadıktan sonra düşünmeye başladı. Birkaç dakika içinde Euwe'nin yüz ifadesi gerildi. Ancak o an artık kazanamayacağını gördü, buna rağmen 40 dakika daha düşündü. Euwe 42...c3 oynadıktan sonra oyuncu seyirci herkes Botvinnik'in kurtulduğunu gördü. 43.Şd3 Kd8+ 44.Şe3 Kd4 45.Kxc3 Kxe4+ 46.Şf3 Kxh4 47.Kc6! Kf4+ 48.Şe3 Ke4+ 49.Şf3 Şf5 50.Kf6+ Şxg5 51.Kxg6+ ve seyirciler panoda beraberlik yazısını gördüler. Salonda bulunan 2500 seyircinin hiç birinden ses çıkmadı. Euwe için hazırda bekleyen alkışlar yoktu. Hollandalı seyirciler çok içindiydiler. Fakat alkışlanması gereken biri varsa o da Botvinnik'ti, çünkü beraberlik için bulduğu yöntem dahiyaneydi. Bu oyun sonu bütün satranç kitaplarında mutlaka yer alacaktır".

Tekrar Botvinnik'in anılarına dönelim: "Bu beraberlik olmasaydı 1948 yılında dünyanın en kuvvetli beş oyuncusu bir araya gelemecekti". Nihayet XVIII kongresinde FIDE kesin kararını verir. Son anda Fine'in çekilmesiyle en kuvvetli beş satranççı, Botvinnik, Keres, Smyslov (SSCB), Reshevsky

(ABD) ve Euwe (Hollanda) aynı turnuvada bir araya gelir. Turnuvanın ilk yarısı Hollanda'da, ikinci yarısı ise Moskova'da yapılacaktır, yani yeni dünya şampiyonu Moskova'da belli olacaktı. Sanki kader de Botvinnik'in şampiyon olmasını istercesine ona kurada bir numarayı çıkarmıştı. 1 Mart 1948 tarihinde turnuva başladı. Mücadelenin ilk yarısı sonuçlandırıldığında tartışmasız lider Botvinnik'ti. En yakın takipçisi Reshevsky 1,5 puan geriden geliyordu. Yine de turnuvanın ikinci yarısı için Moskova'ya gelindiğinde, Botvinnik Komünist Parti Merkez Komite toplantısına davet edildi. Bu olayı Botvinnik'in anılarından öğreniyoruz. O yıllar Stalin'den sonra partide ikinci adam sayılan Jdanov,

Botvinnik'e sorar: "Ne düşünüyorsunuz, Amerikalı Reshevsky dünya şampiyonu olabilir mi? Sovyet oyuncuların sonraki turlarda size bilinçli kaybetmeleri hakkında ne düşünüyorsunuz?" Şok olan, ne diyeceğini şaşırarak Botvinnik şiddetle itiraz eder. Parti yöneticileri ısrarlarına devam ederler ve şiddetli itirazların sonucunda meselenin gelecekte tekrar ele alınabileceğine karar verilir. Yalnız sonraki günlerde sorun kendiliğinden kapanır, zira Botvinnik inanılmaz enerjisiyle oynayarak peş peşe puanlar kazanmaya başlar. Turnuva bitimine bir kaç tur kala şampiyon belli olur. Aradaki farkı kapatmaya artık kimsenin gücü yetmeyecektir. Botvinnik, 22. turda Euwe ile karşılaşır. Erken gelen şampiyonluk havasıyla rahat olan ve mücadeleye pek de hazır olmayan Botvinnik daha 14. hamlede beraberlik teklif eder. Beklenmedik şekilde Euwe bu teklifi kabul etmez, rakibine aldırmaz ve hamlesini yapar, ama hemen ardından da kendisi berabere teklif edip altıncı dünya şampiyonunu ilk kutlayan olur. Bu hadise üzerine başhakem Milan Vidmar, devam eden oyunları bir süre durdurarak yeni dünya şampiyonunun doğduğunu bütün dünyaya duyurur. Salon alkışlardan titrer. Ancak başhakem çoşan seyircileri susturabildikten sonra tur devam eder. Turnuvanın bitimine ise üç tur daha kalmıştı, sonraki yerlerin belirlenmesi için...

Turnuva salonuna Botvinnik mutlak bir şekilde yayan gidermiş. Dakik bir makine gibi kesinlikle tura 15 dakika kala turnuva salonuna gelirmiş. Turnuva salonuna kadarki yalnız yürüyüşü bir nevi kendini oyuna hazırlamak amacı taşıyor, maça konsantre olmasına yardımcı oluyordu. Oynadığı oyunlarının kalitesi her zaman çok yüksek seviyede idi, sonuçlarsa muazzam. Tur-

nuva sonunda arkadaşlarını da düşünürdü. Örneğin 1948 yılı turnuvasında son turda Reshevsky'ye karşı psikolojik davranarak hiçbir zaman oynamadığı 1.e4 hamlesiyle başlayıp kazanması sonucunda Smyslov turnuvası ikincilikle bitirir. Ömrü boyunca kendisinin en iyi turnuvası olarak dünya şampiyonu ilan edildiği 1948 yılı turnuvasını görmüştür.

O turnuvada yardımcı Ragozin'di. Ama sonraki yıllarda aralarında bir daha satranç dayanışması görülmedi. Botvinnik, Ragozin'e çok sıcak davranmış, ama kağıt oyunlarıyla uğraşmasına bir anlam veremediği için Ragozin'e "tembel" dermiş. Botvinnik'e neden kağıt oyunlarıyla ilgilenmediği sorulduğunda "Tabii çok enteresan olur. Ama bu çok tehlikelidir" diye cevaplanmış. Turnuvalarda satranç danışmanlarıyla ilginç ilişkileri vardı. Smyslov ile oynadığı dünya şampiyonluğu unvan maçında Botvinnik'in yaptığı yeniliğe Smyslov hemen kuvvetli bir hamleyle karşılık verir. Botvinnik açık bir şekilde çocukluk yıllarından tanıdığı yardımcısı ünlü satranççı Kann hakkında şüphelerini dile getirmişti. Kann ise bunu hakaret sayıp, bir dilekçeyle görevinden istifa etti ve basına da yansıyan olay kamuya mal oldu. Yine Smyslov'la olan bir başka maçta Botvinnik'e Averbakh yardım ediyor. Maçtan çıkan Estrin, Averbakh ve Botvinnik birlikte ikametgahlarına dönüyorlar. Yolda Averbakh "Benim evim çok yakın, yolun geri kalan kısmını ben yürüyeceğim" der. Botvinnik arkasınca bakar ve "Her şey açıktır: bizim analizlerimizi Smyslov'a göstermeye gidiyor" der.

Botvinnik'e göre gelmiş geçmiş en dahi, en muazzam satranççı Capablanca'dır. Bu değerlendirmede esas aldığı ölçü Capablanca'nın önseziyle hızlı ve neredeyse hatasız yaptığı hamlelerdi. Capablanca'nın bütün Sovyet satranççılarıyla yıldırım satrancı oynarken beş dakikaya karşı bir dakika aldığı için çok iyi hatırlıyordu. Kendisi ağır düşündüğü için buna hayran kalmıştı. Botvinnik'e göre satranççı zamanını akıllıca harcadığında kırkinci hamlesine mutlaka beş dakika düşünme süresi kalacaktır. "Zeitnot"a düşmemek için çeşitli sistemler geliştirmişti. Rakiplerini de çok iyi analiz ederdi. Örneğin Euwe ile Flohr'u oyunsonlarında çok iyi etüd etmişti: oyunsonunda kaleyi yedinci yataya yerleştirip keskin oyun başlatma şansı varsa Euwe bunu yapacaktır; Flohr ise rakibe böyle bir şans vermemek için savunmayı tercih ederek kalesini ikinci yataya bırakır. En çok Smyslov'a saygı duyar ve severdi. Ama sevdiği, dost olduğu insanla maç yapamazdı. Bu yüzden diğerleriyle olduğu gibi maç öncesinde mutlaka bir sebep bulur ve Smyslov'la tartışır. Böyle olunca maç için çok daha hırslanıyordu. Karpov hakkında her zaman aynı düşüncede olmamıştır, ama öğrencisi olduğu için onunla hep gurur duyar, büyük yeteneğini överdi. Ama bir zaman gelir şöyle de konuşurdu: "Ben bazen Karpov'u Capablanca'ya benzetirdim. Gerçekte ise o Petrosian'a benziyor!"

Botvinnik fiziksel hazırlığa büyük önem verirdi. Müsabaka esnasında yorgunluk belirtileri varsa sonuçta gerileme kaçınılmazdır. Kendisi kötü konuşma girdiğinde önce gözlüğünü sonra kravatını düzeltir, masadan kalkmazmış. İyi konumdayken ise çok rahat davranır, etrafa bakınır, olağanüstü derecede dikkatli olmaz, masadan kalkar ve dolaşmaya başlar. Gençliğinde batı danslarıyla uğraştığı için güzel bir yürüyüşe sahipti. Ona göre satranççı hasta olmamalıdır. Kendisinin de hastalandığı söylenince "Hayatımda bir ke-re oldu, ben hep düzenliydim" dermiş. Antrenman maçlarını hep radyo açılan gürültülü ortamda oynamış. Asıl müsabakalardaki olası kötü koşullara karşı hazırlık amacıyla hazırlık maçlarındaki rakiplerine yüzüne sigara üfle-melerini söylemiş. Çok çalışkan birisi olarak zamana büyük önem vermiş. Her şeyi önceden programlanırmış. İçkiyi seven Tolush, Botvinnik'in oyun masasına sürekli getirdiği gizemli termos için "eminim ki içinde konyak da var!" dermiş. Büyük ihtimal ile termosun içinde meyve suyu oluyormuş, çün-

kü Botvinnik hemen hemen hiç alkol almazmış. Takım yarışmalarında rakiplerinin kuvvetli-zayıf olmasına aldırmadan her zaman oynamış, iyi bir takım oyuncusuymuş Botvinnik. Bu yüzden zayıf satranççılar da unutulmaz satranççıyla oynayabilme şansı yakalayabilmişler. Hayatı boyunca hedefleri hiç tükenmemişti Botvinnik'in. Aile üyeleri kendisinden sık sık şu lafı duyarlarmış "İnsanın hayvandan farkı nedir? İnsan tecrübe kazanabilir!". Yıllar boyunca satranç bilgisayar programı geliştirmeye çalışan Botvinnik aynı zamanda dünyaca meşhur bir profesördü. 60 yaşına geldiğinde "tahtada anlamsız hamleler yapmak istemeyerek" aktif satranç hayatına nokta koydu. Kurduğu çocuk satranç okulunun öğrencileri Karpov, Kasparov, Kramnik bugünün dünya şampiyonlarıdır. Her zaman klasik satranç için çaba harcamıştır. Hızlı satrancın düşmanıydı. Satranca para bulaştırmanın ise satranç düşmanlığı olduğunu savunurdu. Bu yüzden sevmeyenleri de boldu. Yurt dışından her dönüşünde mutlaka yeni bir teknoloji harikası getirirmiş. İlk getirdikleri arasında her zaman kendi kullandığı bir ütü de vardı.

1995 yılında 84 yaşındayken vefat etti. Çocuk yaşlarından zayıf olan gözleri yıllar geçtikçe körelmeye başlamıştı. 1987 yılında eşini kaybettikten sonra ölümüne kadar evinde hep yalnız yaşadı, sadece tek hafta sonlarını yazlıkta çocukları ve torunlarıyla birlikte geçiriyordu. Çalışkanlığıyla gençlere taş çıkarırdı. Daima bir şeylerle meşguldü. Dinlenirken bile radyo dinlerdi. Son yıllarında gazeteleri onun için başkaları okurdu. Sabahları sekizden önce uyanırdı ve bu hayatının sonuna kadar sürdü. Her zaman temiz ve şıktı.

1995 yılının şubat sonunda yazlığında kar temizliyordu. Son kez oto yolunu temizledikten sonra kızına seslendi "Yoruldu galiba..." "Tabii yorulursun baba, bu kadar da olmaz ki" dedi kızı. "Ama önce-leri hiç yorulmazdım" dedi Botvinnik. Gerçekten önce-leri hiç yorulmazdı. Bu yorgunluktan ilk şikayeti. Mart ayında hastaneye yattı. Hastanede iki haftayı bile tamamlamadan "Evimde ölmek istiyorum" dedi. Ni-san ortasında Moskova Devlet Üniversitesi'nde son kez -iki saatten fazla- ders verdi. Ölümün pençesinden yapışmasına aldırmaksızın yaptığı bu son çalışmalar sanki onu canlandırıyor. Son anına dek satrancın, Moskova'da bulunan Merkez Satranç Kulübü'nün, geleceği için endişelendi: "Satrancı bıraktıktan sonra hayatımı satranç bilgisayar programlarına, ekonomik programlara adadım. Onlara hızlı satrancı tercih ediyorlar, bu ise satrancın bir sanat olarak sonu olacaktır. Bunu nasıl anlamıyorlar." Yaşamının son anlarında bile satranç tutkusu galip geliyordu. Hastanede bir gün yaşlı bir kadın yaklaşmış satranççı torunu için imzalı kart istedi, daha doğrusu bu imzalı kartı torununa gönderilmesini istedi. Botvinnik eve döner dönmeyazlı kadının ricasını yerine getirdi; kartın üzerine son imzasını atmıştı.

Ölümünden bir gün önce kendisinden saklanan hastalığının teşhisini koydu. Son nefesine kadar çalışmadan bahsediyordu "İnsanın kapasitesi sınırlıdır. Verimli ekonomik çalışmada ona bilgisayar yardımcı olmalıdır. Ekonomik programı yönetmek satranca nazaran daha kolay. Ekonomik programı bitirdim. Satranç programı ise nasıl olsa bitmez, daha zordur". Üç gün boyunca satranç ideolojisi üzerine tezler yazdırdı. Ölümüne bir gün kala tezlerin tamamlandığını söyledi. Son isteği "Mütevazı bir defin töreni istiyorum. Hiçbir satranççı olmayacak. Sakin ve rahat gitmek istiyorum". Sadece ölümüne iki gün kala yataktan kalkamamanın getirdiği çaresizlik onu perişan ediyordu: "Bu halimle niçin yaşayayım ki?" Gözlerini kendisi kapattı.

"Sovyet satrancı hayal dahi edilemeyecek kadar geniş tabanlı muazzam bir devasa piramittir ve onun zirvesi yeni dünya şampiyonu Mikhail Botvinnik'tir". Bu sözler ünlü satranççı Prof. Milan Vidmar'a aittir. Sanırım kendilerini en iyi özetleyen bu ifadedeki taban sayesinde, Sovyetlerin mirasçıları dünya satrancına hakim olmaya devam ediyorlar.

